

Sonraları ise bu serinin genel başlığı "İbâdât-ı İslâmiye Tarihçesi" adını almıştır. Eserin asıl adı da budur. Ancak kitap olarak basılırken adı Müslümanlıkta İbadet Tarihi olarak değiştirilmiştir. 1941 senesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından incelenerek yayını uygun görülmüşse de, bilmediğimiz sebeplerden dolayı basımı gerçekleşmemiştir (Atilla Şentürk, Tâhirü'l-Mevlevî, Hayatı ve Eserleri, İst. 1991, s. 98). Eser, ilk olarak Bozkurt Kitap ve Basımevi (İst. 1947), ikinci olarak da Bilmen Basımevi tarafından yayımlanmıştır (İst. 1963).

Tahir Olgun, eserini hazırlarken nasıl bir yol takip ettiğini şöyle anlatıyor:

"Tarihin dört esasın her birine aid kısmında namaz, oruç ve hacca dair epeyce malûmat verildiği gibi, baş tarafında da cahiliyye itikadlarından ve Müslümanlığın onu ne suretle değiştirmiş ve düzeltilmiş olduğundan bir parça bahsedildi. Naklettiklerimin uydurma olmadığı anlatılmak için de onları aldığım mu'teber kitapların isimleri, aldıklarımın ya evvelinde, yahut sonunda gösterildi."

Müslümanlıkta İbadet Tarihi'nin bu baskısının ortaya çıkmasında en büyük himmet Ahmet Hikmet Ünal'ın'a aittir. Eserin yeniden hayat bularak okuyucuya ulaştırılması, yazarının sevap defterinin açılması onun sayesinde gerçekleşmiştir. Tashih ve sadeleştirme safhalarında Halil Çeltik'in önemli katkısı olmuştur. Asıl önemlisi, dizgisini yapan Recep Kaya, haddinden fazla titiz, sabırlı ve hoşgörülü davranmıştır. Kendilerine teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken bir görev biliyorum.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا ونبيينا محمد وآله وصحبه اجمعين

ÖNSÖZ

Buhârî ve Müslim rahimehum Allah'ın Abdullah b. Ömer Radiyellâh-u anhuma'dan rivayet ettikleri خمس على بني الاسلام hadisi-i şerifinde İslâmın beş temel üzerine bina olduğu beyan buyurulmuştur.

Bunlardan dördü: Namaz, oruç, zekât ve hacdır ki o yüksek binanın dört köşesini, Allah'ı bir bilmek, peygamberini tasdik eylemek de yüksek çatısını teşkil eder. Şu suretle teşekkül eylemiş olan İslâm binası, kapısına sığınanlar için dünya ve âhirette bir selâmet evidir (ومن دخله كان آمناً) ⁽¹⁾.

Elhamdülillah hayatımda sığınmış olduğum, öldükten sonra da gölgesinde olacağımı Allah'ın lütfundan umduğum İslâm binasının nasıl kurulmuş, yani dört esas temelinin ne vakit ve ne suretle farz ve teklif kılınmış olduğuna dair tarihî bazı malûmat toplamak hatırıma geldi. Tefsir, hadis, siyer ve fıkıh kitaplarından bazılarını müracaatla bulabildiğim tafsîlâtı bir araya getirdim, şu değersiz eser meydana çıktı.

Bu kitabı epeyce evvel yazmaya başlamış, bedenî, malî ve hem bedenî, hem malî ibadet olan dört esasın tarihinden bahsedeceği için adına Müslümanlıkta İbadet Tarihi demiştim. İlk

(1) Oraya giren emin olur.

evvel tamamladığım namaz tarihçesi 68 nci formaya kadar neşr ve bilâhere kapattığım Mahfil mecmuasına konulmuşdu. Ba'dehu vakit buldukça araştırma ve yazmaya devamla oruç, zekât ve hac tarihçelerini de bitirdim ki hepsinin birleştirilmesiyle Müslümanlıkta İbadet Tarihi ismi müsemmasına uygun olabildi.

Tarihin dört esasın her birine aid kısmında namaz, oruç ve hacca dair epeyce malûmat verildiği gibi, baş tarafında da cahiliyye itikadlarından ve Müslümanlığın onu ne suretle değiştirmiş ve düzeltmiş olduğundan bir parça bahsedildi. Naklettiklerimin uydurma olmadığı anlatılmak için de onları aldığım mu'teber kitapların isimleri, aldıklarımın ya evvelinde, yahut sonunda gösterildi.

İtirafından hiç bir vakit çekinmediğim aczime, hâlis bir niyetle galebe etmeye çalışarak vücade getirdiğim şu kitabın eksiklikten kurtulmuş bulunduğunu iddia eylemek hatırımdan geçmez. Öyle sanıyorum ki eserim bu vadide ilk te'lif olmak üzere yazılmıştır. İnsan eserlerinin başlangıçta kusurlu olması ve gittikçe tamamlanmaya yüz tutması ise pek tabii bir şeydir. Şu hâlîyle beraber okuyanlara mühimce faydalar verecek olan kitabım, belki bilenleri ve fazilet sahiplerini şevke getirir de aynı vadide daha mükemmel eserlerin yazılmasına sebep olur.

Şu naçiz eseri sevgili evlâdlarım Cemaleddin Tunç ve Avukat Fethi Sezai Türkmen'e ithaf ediyorum.

Tahir Olgun

TAKRİZ*

Müslümanlıkta İbadet Tarihi, İslâm dininin bir kısmına aid tarih demektir. Gerek bu cihetten, gerek şimdiye kadar dilimizde bu mevzu'da toplu bir eser yazılmamış olması bakımından, muhterem üstad Tahir Olgun'un bu eseri, yüksek bir kıymeti haizdir. Ben, bu mukaddimede, eseri tahlil etmeyerek sadece, eserde bahis mevzuu olan ibadetin, ne demek olduğu ve bunun İslâm'da haiz bulunduğu kıymet hakkında biraz izahat vereceğim.

İslâm; Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm'ın, Allah tarafından tebliğ ve kendi hayatında tatbik eylediği hükümlerin toplamından ibaret bir dindir.

Bu dinin hedefi, insanı, dünya ve âhirette Allah'ın ni'metlerine ulaştırmak, felâha ve saadete çıkarmaktır.

İslâm dini, evvela i'tikad ve amel diye ikiye ayrılır. İ'tikadî olan esaslar; emirler ve hükümler, her dinde mevcut olması gereken, aslî ve küllî esaslardır. Bunlarda zamanın, mekânın, ahvâlin ve şahısların tesiri yoktur.

Allah'a, Peygamberlere, âhirete iman; doğruluk, ahlâk ve ibadetin esasları gibi. Bunlar her dinin esas temelinin teşkil eden genel ve esaslı kaidelerdir.

Amelî olan emirler ve hükümlere fer'î veya cüz'î hükümler de denir. Bunlar, mükellef insanların işlerine ait olan

* Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Ahmed Hamdi Akseki

hükümlerdir. Bunlarda zaman ve mekânın te'siri olacağından, bunlar her dinde bir olmayabilir. Her dinde ibadet vardır. Fakat şekilleri bir değildir.

Genel ya da asıl hükümler, bütün şeriatlerin korunmasını emrettikleri zarurî ve umumî maksadlardır. Bunların gayesi dinî, nefsi, akli, nesli ve malî muhafazadır.

Külliyât-ı hams=beş külli denilen bu zarurî maksadları muhafaza edecek esaslardan mahrum bulunan bir din, gayesinden uzaklaşmış demektir.

Biraz önce söylediğimiz gibi İslâm, semâvî bir dindir ki, onu, bütün kâinatın yaratıcısı ve mürebbîsi olan Allahu Tealâ koymuş ve kullarına bildirmiştir.

Bütün hükümleri, insanın saadeti ile ilgili olan İslâm dininin, üçü itikada, ikisi de amel (iş) ve ahlâka aid başlıca beş esası vardır.

İ'tikâd esasları şunlardır:

- 1- Allah'ın birliğine (ve bütün sıfatlarına) iman,
- 2- Peygambere iman (bütün peygamberler ve onlara indirilen kitablara iman da burada dahildir.)
- 3- Âhirete iman.

Bunlar, İslâm dininin dayandığı ana hatlardır. Müslümanlık, bunlara iman etmekle gerçekleşir.

İslâm'da imanın iki mertebesi vardır: İcmâl, Tafsil. İmanın en mücmel ve en basiti: Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm, Allah tarafından her ne tebliğ etmiş ise haktır diye tasdik etmektir. Bunun en kısa düsturu şudur: Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulühü=Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka Tanrı yoktur, yine şahadet ederim ki, Muhammed Aleyhisselâm Allah'ın kulu ve peygamberidir.

Bir insan, bu yolda bir şahadette bulunmakla evvelâ Allah'ın bir olduğuna, sonra da, Hazret-i Muhammed'in Allah'ın kulu ve Peygamberi olduğuna inandığını açıkça söylemiş oluyor.

Allah'ın birliğine tereddüdsüz inanmak, İslâm'ın ilk temelidir. Buna iman eden bir kimse, diğer esaslara da inanmış demektir. Buna, bir de Hazret-i Muhammed'in, hem Allah'ın kulu, hem de Peygamberi olduğuna şahadeti ilâve etmekle, iki mühim hakikati kabul etmiş oluyoruz:

1- Allah'ın birliğine iman, Peygamber yolu ile ta'lim ve tebliğ edildiği şekilde iman demektir.

2- Peygamberlik, tarihî bir olaydır, binaenaleyh ona iman etmek dinin en esaslı bir rûknüdür.

Peygambere ve vahy denilen ruhî hadiseye dayanmayan bir sistem, din değildir. Buna iman etmeyen bir kimseye, dinli demez. Bu iki itikada bir de, âhirete iman ilave edilince, icmalî imanın üçüncü derecesi elde edilmiş olur. Bu bahsin asıl yeri, burası olmadığından, bu kadarla bırakıyorum.

İslâm dininin amel (iş) ve ahlâka aid olan iki esası şunlardır:

A- Allah ile kul arasındaki nisbete taalluk eden ahkâm, buna, Allah ile müsâmet de diyebiliriz.

B- İnsanın kendi nefesine aid olan hükümler, insanın kendisiyle diğer insanlar ve mahlûklar arasındaki alâkaları tanzim eden hükümler, buna, Allah'ın kullarıyla müsâmet de diyebiliriz.

Allah ile müsâmet demek, her hayır ve faziletin kaynağı, yalnız Allah olduğuna inanmak ve böylece Allah'ın iradesine teslim olmak, emirlerine itaat etmek demektir.

Bunların başlıcası da ibadettir. Allah ve hak sevgisinin kaynağı olan namaz, bu ibadetlerin başında gelir. Allah'ın bütün emirlerine itaat, Oruç, Zekât ve Hac da bu ibadetlerdendir. Dinin bu kısmı, şu hadis-i şerifte toplanmıştır:

"Müslümanlık, beş temel üzerine kurulmuştur."

1- Allah'tan başka Tanrı olmadığına, Hazret-i Muhammed Aleyhisselâmın onun Peygamberi olduğuna şehadet etmek,

2- Namaz kılmak,

3- Zekât vermek,

4- Ramazan orucu tutmak,

5- Haccetmek ⁽¹⁾.

Allah'ın kullarıyla müşâmet demek, onlarla dirlik, düzenlik içinde yaşamak demektir. Aile vazifeleri, medenî ve insanî vazifeler de bu kısma dahildir. Bunlar için de, müslümanlık, ayrı ayrı ve çok sağlam esaslar ve kurallar koymuştur.

Müslümanlık, hayal peşinde koşan dimağları tatmin için ortaya atılmış birtakım nazariyyeler demek olmadığı cihetle, gerek Allah ile olan vicdanî münâsebetlerimiz, gerek kendi nefsimize ve gerek kendimizden başkalarıyla olan vazife ve münâsebetlerimiz, hep müsbet esaslar üzerine dayanmaktadır. Bu eser, yalnız ibadetlerin tarihlerinden bahsettiğinden, biz de, İslâm'ın bu beş temeli hakkında birkaç söz söyleyeceğiz.

Şu kesin olarak bilinmelidir ki:

İslâm, sadece vicdanda gizlenmesi lâzım gelen bir şey değildir. Fikir ve kalb sahasında kalarak, ameli bir surette

بنی الاسلام على خمس شهادة ان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله واقام الصلاة وايتاء الزكاة والحج وصوم رمضان - (1) رواد البخارى.

yaşanmamış olan herhangi bir hakikatin ne kadar yüksek olursa olsun, mühim bir kıymeti yoktur. İnsan, inandığı bir hakikate dili ile tercüman olmaz ve onu fiilen yaşamağa çalışmaz; onu, hayatta gerçekleştiremezse, hem ona olan iman ve sevgisi yavaş yavaş kuvvetini kaybeder, hem de kalb ve vicdanının emrine tabi fa'al bir unsur olmaktan çıkar. Bunun içindir ki:

İslâm dini yalnız nazarî ve itikadî esasları değil, ameli hükümleri de öğretip yaymıştır. Bir Müslüman, yalnız iman ile mükellef olmayıp inandıklarını dili ile de söylemek ve onların icablarını iş ve tatbik sahasında göstermek ve hayatta onları yaşamakla da mükelleftir. Allah'a olan imanımız, evvelâ dilimizde, sonra da işlerimizde ve hareketlerimizde tecellî edecektir. Çünkü İslâm, tam manasıyla bir hayat dinidir. Kalbin en derinliklerinden başlayarak onu tamamen saracak olan iman, ağızdan taşacak, sonra bütün vücuda ve muhitine yayılacaktır. Binaenaleyh, İslâm'ın esasî iman ve hedefi ahlâk ve işi güzelliğidir.

İslâm'ın talim eylediği hükümler, mükellefin işlerine ait olan beşerin ihtiyarî fiillerinin Allah nazarındaki kıymetini gösteren hükümlerdir ki, başlıca iki kısmdır:

1- Allah ile kul arasındaki münâsebetler, kulun, Allah'ına yapmakla mükellef bulunduğu vazifeleri gösteren hükümler: İbadât.

2- İnsanların, kendileri ile diğer insanlar arasındaki münâsebetleri bildiren hükümler: Muamelât ⁽¹⁾.

(1) İslâm dininin ta'lin eylediği amel kısmı, bir itibarla "ibadât" ve "muamelât" diye ikiye ayrılırsa da, bunlardan her biri bütün manasıyla müstakil birer mebbas sayılamazlar. Filhakika, ibadâta, uhrevî hükümler, muamelâta da dünyevî hükümler taalluk etmek asıldır. Bununla beraber ibadâta sıhhat ve fesad gibi dünyevî hükümler taalluk ettiği gibi, muamelâta da, vücut, hümet ve ibaha gibi uhrevî hükümler taalluk eder.

Amelî hükümler, bir taraftan Allah'a ibadeti, diğer taraftan ferde ve cemiyete taalluk eden işlerde selâmet ve doğruluğu, adalet ve emniyeti, karşılıklı haklara ve vazifelere riayeti emretmekle, ferdin işlerini düzenlemiştir.

İbâdet ne demektir?

İbâdet; hakikati ve mahiyeti idrâk olunamayan ve fakat, varlığı, sonsuz kudret ve azameti her yerde sezilen, zahîrî sebeblerin fevkinde dilediği tasarruf kudretine sahip olan zata karşı gösterilen tevazu', saygı, itaat ve ta'zimin en yükseğidir. Böyle bir şey ise, yalnız Allah'a yapılır, yalnız Allah'ın hakkıdır (1). Allah'tan başkası buna müstehak değildir, çünkü, vücûd, hayat ve bunlara aid bütün nimetleri veren yalnız odur. Bundan ötürüdür ki, Allah'tan başkasına secde etmek haram kılınmıştır. Mahlûkattan hiçbiri ibadette Allah'a ortak edilemez. Binaenaleyh, ibadet ve kulluk, ilmi ve kudreti bütün kâinatı kuşatmış, kullarının bütün gizli hallerine vâkıf olan Allah'a en yüksek ihlâs, tazim, sevgi ve saygı maksadı ile yapılan bir vazîfedir; Allah'a kulluğumuzu, mutlak itaat ve teslimiyetimizi gösteren zikirler, hususî işler ve hareketlerdir.

Kudret-i mutlaka sahibi olan Allah'a tam bir ihlâs ile yapılan bu işler, hem zâhirde, hem bâtında nihaî bir tezellül ile, nihaî bir tazimi nihaî bir sevgi ve saygıyı ihtiva eyler.

Bunun içindir ki, İslâm'da ibadetin ruhu, kalbin tamamıyla Allah'a dönmesi ve yalnız ona bağlanmasıdır. Vücudumuzun hususî hareketleri; bu, ruhun kalbi ve cismi demektir. Ruhsuz cisim hiç bir şeye yaramadığı gibi, cisimsiz ruh da olamaz. İbadet ederken, âlemden ve bütün benliğimizden soyutlanarak,

(1) Kur'an, 16/36. ولقد بعثنا في كل أمة رسولا أن اعبدوا الله واجتنبوا الطواغيت.

ta'zimin kemâline aykırı görülen cüz'î bir hareketten sakınılması gerektiği de bundandır.

İslâm'da ibadetin bir kaç derecesi olmakla beraber, en yüksek mertebesi, Allah'a, şimdi veya gelecekte herhangi bir menfaat düşüncesiyle değil, ancak Allah olduğu için yüksek bir ta'zim ve ihlâs ile bağlanmak ve itaat etmektir. Bu ise, mutlak acz ile tam kudretin buluşup birleşmesinin bir cilvesidir. Kendi aczini hissetmeyen mağrurlar ile, hiç bir korku yokmuş gibi görünen gafil iyimserler ve hiç bir ümid beslemeyen me'yus bedbinler, muhakkak ki, bu şereften mahrumdurlar.

İbâdet, aklî ve vicdanî bir vazifedir

İbâdet, dinlerin hepsinde bir esas olarak mevcuttur ve her Peygamber ibâdeti emretmiştir (1). İbâdetsiz din olmaz,

(1) Şeyh Mehmed Abduh merhum, Fatiha tefsirinde şöyle bir izahta buhulur:

İbâdet nedir sorusuna bazı âlimler şöyle cevap vermişlerdir: "İbadet; tezellül, tevazû ve inkiyadın son haddidir."

Her ibâre, maksud olan manayı tamamiyle temsil ederek onu akıllara açık ve kat'î bir surette tecelli ettiremez. Bunun içindir ki, bilginler, bir çok şeyi, lâzımı ile tefsir, hakikatleri resmî ve arızî halleriyle tarif ederler. Hatta, bazan bir kelimeyi manaca ona yakın başka bir kelime ile anlatırlar. İşte, ibadetin manasını anlatmak için ileri sürdükleri ibareler de böyledir. Bunlar, ibadetin tam bir tanifi değildir.

Kur'an'ın âyetlerini, lisanın üslûbunu, arabın (abade) kelimesi ile, manaca ona yakın olan (ذلل، طاعة، خضوع)، kelimelerinin kullanış tarzlarını araştıranlar görecektir ki, bu lafızlardan hiç biri kat'iyyen (قَطْعاً) ye benzemez ve onun yerini tutmaz. Bundan dolayıdır ki, (عباد) lafzı, ibadetten alınmış olduğu cihetle, çok kere Allah'tan başkasına azafe ve nisbet edilmez. (عباد) lafzı ise, köle manasına olan ubudiyetten alınmış olduğundan ve ibadet ile ubudiyet arasında fark bulunduğundan çok kere Allah'tan başkasına nisbet edilir. Bunun içindir ki, bazı âlimler; İbadet, lügatte yalnız Allah için kullanılırsa da, Kur'an'ın bu kelimeyi kullanış tarzı ile lügatin kullanımı başkadır, diyorlar.

Âşık, maşukuna tazim ve perestîşde haddin fevkinde ileri gider; bir derecede ki, sevgi ve iradesi, maşukunun sevgi ve iradesinde erir, yok olur. Bununla beraber,

değişiklik ibadetın aslında değil, şeklindedir. Aklımıza ve vicdanımıza müracaat edersek kendisini yaratan, terbiye ile tavırdan tavıra geçirip kemale erdiren Allah'a ihlâs ve ta'zim ile boyun eğmek, ona, tam teslimiyet arz etmek her mükellef için bir görev olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Çünkü; insan-da, iyiliklerini gördüğü, nimetleriyle büyüdüğü kimselere karşı daimî bir minnettarlık duygusu vardır. İnsan, her vesile ile bu duygusunu açığa vurmak ister. Ve bundan zevk duyar. Bu hâl, insanlar için tabîî ve fıtrîdir. Hatta bu, bazı ehli hayvanlarda bile görülür.

Her insan, doğmasıyla beraber, Allah'ın sayısız nimetlerine kavuşuyor. Hatta bu nimetler yalnız doğmasıyla değil, belki baba sulbünden ve ana rahminden başlayarak devam edip geliyor. Bu nimetleri saymanın imkânı ve ihtimali yoktur ⁽¹⁾. Her saniyede alıp verdiğimiz nefesler de o nimetlerdendir. İnsanın akıl, irade ve ihtiyar sahibi olarak, yaratılmış olması da, bu nimetlerden değil midir? Başka hiç bir düşünce bile olmasa yine Allah'ın lütuf ve inayeti eseri olan bu kadar nimetten dolayı ona şükretmek, bu nimetleri verenî tanımak onun kulu olduğunu itiraf etmek bir görev olmaz mı? İşte bütün bu nimetlerin ve bu varlığın "ilk mebd'e'i" olan Allah'a hamd ve şükrün ihlâs ile edası, İslâm'da "ibâdet" denilen ilk vazifedir. Binaenaleyh, yaratan, terbiye ve tekâmülden tekâmüle sevkeden, her mevcuda şahsını muhafaza ve nev'inin bekasına temin için

âşkın bu tezellülüne, mağukuna karşı bu perestîşine ve bunun tapınma derecesine kadar çıkmasına gerçekten ibadet denilmez. Bir çok insanlar da vardır ki, adab ve merasimin iktiza eylediği sınırları kat kat geçerek perestîş derecesinde ve belki Hakk'a yaptığı ibadetten üstün bir surette hükümdarlara ve yüksek âmirlere huşu ve tezellül gösterirler; onların karşısında eğilirler, hatta yerlere bile kapanır ve ayaklarının bastığı yeri öperler. Fakat bunlar, ne maksadla yapıldığı belli olduğu için Arablar böyle olan şeylere "ibadet" adını vermemişlerdir.

(1) وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها (1)

muhtaç olduğu şeyleri veren Allahu Tealâ'ya, bütün varlığımızla şükretmek, kalb ve şuurumuzla ona karşı bir münâsebet, bir aşk ve muhabbet duymak ve kalbimizde duyduğumuz bu aşk ve sevgiyi, saygı ve minneti dilimizle ve azalarımızla ve işlerimizle de göstermek, verdiği bunca nimetleri yerine sarfetmek bizim için bir borçtur. Bu borcu ödediğimiz için, şimdi ve sonra, hiç bir menfaat vadetmemiş bile olsa, yine hayatta bulunduğumuz âna kadar vermiş olduğu nimetlerden dolayı ona ibadet ve kulluk vazifesini yapmamız, ona sevgi ve saygı ile bağlanmamız yine borç olurdu. Saf bir vicdan, selim bir akıl böyle hükmeder. Temiz vicdanına, selim aklına müracaat edenler, Allah'ı tasdik ve ikrar ile ona karşı ibadette bulunmanın, gerçekten bir vazife olduğunu anlamakta güçlük çekmezler.

İbadetin psikoloji bakımından izahı

Hayat, zevk ile elemın uğrağıdır. Beşer ruhu, elemden ne derece kocunursa, zevk ve lezzetten de o nisbette hoşlanır. Elemin sebepleri karşısında insan öfkelenir, yahut korkar. Zevk ve lezzetin sebepleri karşısında da ümidlenir veya hırslanır. İnsanın kazancındaki düzen de işte, bugünden geleceğe bu korku ile ümidin, daimî bir surette karşılaşması ve çarpışmasıdır. Ümid silindiği zaman, insanın ruhunu yeis kaplar, beşerî faaliyyet söner, korku silindiği zaman da taşkınlık başlar, sonu düşünülmez, faydalı bir çalışma yapılmaz. Ümidin içinde bir korku, korkunun içinde bir ümid yok ise, vazife duygusu tembelliğe düşer; neticesi, ya tuğyan, yahut yeistir. Açları çalıştıran doymak ümidi, tokları çalıştıran da açlık korkusudur. İşte bu ümid ve korkudur ki, aynı zamanda vazife duygusunu da canlandırıyor ve insanı faaliyyete geçiriyor. Demek ki insan hayatı, iç ile dışın bir muamelesidir. Teneffüsten tutunuz da,

en incelerine varıncaya kadar hayatın sebep ve lezzetlerinden bir çoğu insana dışından gelir. İçinden gelenlerin çoğu da kendi yapısı değildir. Esasen herkes hayatının, ümid ve korkusunun amili, yalnız kendisi olmadığını az, çok duyar. Bu da, kendi kendine bırakılan insanın hiç ve aciz bir şey olduğunu anlamağa yeter. İnsanın bu aczini, bu duygusunu unuttuğu ve kendinden geçtiği zamanlar gerçi çoktur. Bununla beraber, ister anlasın, ister anlamasın insan, acizdir ve hiç bir ferd kendi kendine bu acz sahasından çıkamaz, aklı başında olanlar da, ümid ile korkunun bu cazibe ve iticiliğinden hiçbir vakit ayrılamazlar. Akıllı, her an korku ile ümid arasındadır. İyi düşünülürse, geleceğe bakan beşer ruhunda, ne ümidin bir sonu vardır, ne de korkunun. Yaratılıştan ümidin sebepleri sınırlı olmadığı gibi, korkunun sebepleri de öyledir. Beşer ruhu, zaman zaman böyle muayyen ümidler ve korkular karşısında daimî surette müteessir olurken, bir taraftan da bütün varlığı ile hudutsuz ümitlerin ve korkuların mutlak tesiri altında bulunur ve burada, ümitlerle korkuların karşı karşıya yer alarak bir noktada buluştuklarını görür ki, hakikatin ta kendisidir. O zaman insanda öyle bir alâka uyanır ki, bu alâka bir taraftan bütün sevgileri, diğer taraftan bütün korkuları içine alan bir korku ve ümid heyecanı ile kendisini gösterir. İşte insan ruhunun böyle bütününü müteessir olduğu mutlak bir korku ve ümid âmiline karşı duyduğu bu ilgi, fıtrattaki mabûd ve ibâdet fikrinin menşeidir ki, bütün his ve vazife bu ilgide toplanır. Her şahsın ahlâkı, fıtrat ve yaratılışı, istikbali, saadeti, mahrumiyeti bu alâka ve ilginin ciddiyetiyle mütenasibdir. Bunun içindir ki insan, bu duygusunu neye bağlarsa mabudu ve tapındığı odur. Bazan bilgisizlik, bazan terbiye ve itiyadtaki hususiyet dolayısıyla bir kısım vicdanlar bütün korku ve ümidlerin ilk mebdai olan mutlak kudrete yükseleliyerek muayyen ve mahdud bir ümidin zorlaması veya bir korkunun kahrı altında kalır.

Ve ona muayyen bir zaman içinde bütün varlığıyla öyle bağlanır ki o lezzeti feda veya o eleme katlanmaya kendisince imkân yok gibi tasavvur eder. Artık o, bu ümidi meydana getiren sebebi öyle sevmiş veya o korkuyu doğuran şeyden öyle yılmıştır ki bunlar ona bütün sevgilerin gayesi veya bütün korkuların sonu gibi görünür. Sanki birisi varlığın kendisini, diğeri yokluğu temsil eder. O zavallı vicdanın böyle mahdud, sınırlı ve kendisi gibi mahlûk bir sebebe bütün varlığıyla bağlanabilmesi onun önünde öyle küçülmelere, öyle tapınmalara sevkeder ki bütün şuur o küçülmeye boğulur ve o lâhzadan ilerisini görebilecek akıldan eser kalmaz. İnsanlarda halik ve mahlûk, hakikî mabud ve kulluk alâkasını unutturarak bütün musibetleri hazırlayan şirkin de kaynağı işte budur. Müşriklerin ve putperestlerin canlı, cansız türlü türlü putları ve batıl ilâhları hep bu duygu ile çıkmıştır. Beşer hayatında bugün bile böyle vicdanlar sanıldığından daha çoktur. Hatta kendilerini mabut ve ibadet fikriyle hiç alâkalı değil gibi sananlar ve bunu kendileri için en ileri bir fikir kabul edenler, her lahza böyle bir mabut değiştirirler. Ve bu suretle bütün hayatlarını mutlak bir şüphelilik ve döneçlilik içinde geçirirler. Halbuki bütün varlığını fanilere bağlayan her gönül şüphesiz ki, daima ziyandır. Ve tehlikeye adaydır, çünkü o fanî cazibe nasıldır, olsa bir gün olup kopacaktır. Hangi fanî vardır ki sana, bütün emellerini bahşedeceğine söz verebilsin. Hangi fanî vardır ki sana senden evvel yıkılıp gitmeyeceğini sağlamış olsun. Ayağının altındaki yer yuvarlağı, başının üstündeki güneş bile sana bu teminatı veremez. O teminatı ancak ezeli, ebedî hay ve kayyum olan Allahu Teâlâ verebilir. İşte bunun içindir ki ibadet ve kulluk, yalnız onun hakkıdır ve ancak ona ibadet edenlerdir ki diğer ümidlere ve korkulara kendini tamamen kaptırmaz. Vazifesi yolunda şaşırır. Ve onlardan herkes faydalanır. Peygamber Efendimiz öldüğü zaman ashab, pek ziyade

müteessir olmuşlar ve âdetâ şaşırvermişlerdi. Bu şaşkınlık ile olacak ki Hazret-i Ömer bile "Peygamber ölmemiştir, kim, aksini söylerse vururum" diyecek kadar ileri gitmiştir. Bunun üzerine Hazret-i Ebubekir hemen ayağa kalkarak "Vema Muhammedün illa Resul: "Muhammed Peygamberden başka bir şey değildir. Ondan evvel de peygamberler geçmiştir, eğer Muhammed ölür veya öldürülürse arkanıza mı döneceksiniz?" âyetini okuyarak, Ey mü'minler! eğer içinizde Muhammed'e ibadet eden var idiyse işte o, öldü. Yok, eğer onu gönderen Allahu taâlâyâ ibadet ediyorsanız biliniz ki o hay ve kayyumdur. Ölmez! meâlindeki nutkunu söyleyince sahabe, kendilerini toplamışlar ve fanilere gönül bağlanamayacağını hemen yakînî bir surette anlamışlardı. Bu hakikat, her zaman aynıdır. Bu kanun hükmü her vakit yürüyen ezeli ve ilâhî bir kanundur. Allah'tan başka her şey fani olduğundan Allah'ı bırakıp da bütün varlığıyla fanîye dayananlar bu ahmaklıklarının cezalarını dünyada çekmeseler bile âhirette muhakkak göreceklerdir. Cönüller, fanilere bağlandığı zaman çok kere ümid mebde'i ile korku kaynağını başka başka görür ve o zaman, bakar ki bir tarafta bir sürü dilber sevgi ma'butları, bir tarafta da kahraman korku ma'butları dizilmiştir. İkisinin arasında kalan zavallı gönül ikisine de kendisini sevdirep hem korkusunu defetmek hem de ümidine ermek ve aradığına kavuşmak için ne heyecanlarla kıvrırır, aklın kabûl etmediği ve edemeyeceği ne alçaklıklar, ne tabasbuslar, ne tazîmler göstererek çarpınır, tapınır. Ve onun fikrinde bu, korktuğundan kurtulmak ve umduğuna kavuşmak için bir ibadet olur. Fakat ne çare ki nazarında ümidi veren başka, korkuyu veren başka olup, bunları birleştiren üstün bir güç yok! Böyle olunca da bütün çalışmalar hep boşadır ve o gönül de birbirine düşman olan bu iki kuvvetin mütemadiyen kavga edip durdukları bir buhran alanıdır. İşte bundan ötürüdür ki, islâm itikadına göre insan hayatı üzerinde tesiri

olan bütün sebeplerin ve kuvvetlerin, zevk, elem, korku ve ümid doğuran bütün kaynakların hepsi mutlak bir sebebe ve evvelî bir sebebe dayanır ki, o da her şeyi yaratan Allahu Tealâ hazretleridir. Binaenaleyh ibadet ve kulluk da yalnız ona olur. Ve yalnız onun hakkıdır (1). Ondan başkasına tapınmak şirk ve küfürdür.

İbadet, insanlarda fitrîdir

Beşeriyet tarihi tetkik edildiği zaman görülür ki: İnsanlar her hangi devirde bulunmuşlarsa, kendi kudretlerinin üstünde ve bütün varlık âlemine hakim bir kudretin, bir yaratıcının varlığına iman etmiş ve buna üstün bir saygı göstermişlerdir. Bunu yalnız semavî dinleri kabul edenlerde değil, vahşî kavimlerde de görüyoruz. Filhakika, sade beşer tarihinden değil, psikolojiden de öğreniyoruz ki insanda hem tedeyyün mefhumu (yani Allah'a iman), hem de mahlûku ve bendesi olduğunu sezdiği ve duyduğu o yaratıcıya karşı sevgi ve saygı, korku ve ümid, niyaz ve ibadet duyguları da fitrîdir. Şu kadar ki o yaratıcıyı tayin hususunda vukua gelen yanlışlar netice itibarıyla ibadette de meydana gelmiştir. Bir yaratana inanıp da ona üstün bir saygı ile tapmamış bir cemaat görülüyor. Demek oluyor ki: Kulu ve bendesi olduğunu kabul eylediği varlığa karşı ibadet etmek, üstün bir sevgi ve saygı ile ona bağlılığını göstermek insanda fitrî bir halettir, insan bu fitratta yaratılmıştır. Bunun içindir ki Allah tarafından insanın tabiatına uygun bir surette gönderilmiş olan dinlerin hepsinde ibadet, dinin esasları arasında gösterilmiştir.

(1) اياك نعبد و اياك نستعين

İbadet, kalbe ve imana kuvvet verir

İbadet, kalb ve vicdanımızın dışarıda bir tecellisi olduğu cihetle kalbimizdeki imanı da kuvvetleştirir. Vicdani bir emir olan iman, Allah'ın emirlerine ve hükümlerine boyun eğmekten ibaret bulunan ibadet ve taatle beslenip büyütülmeyecek olursa, onun te'siri ve eserleri zayıflar, yavaş yavaş kalbten silinip gider, zira fiillerin, duyguların ve fikirlerin birbirine karşılıklı tesiri vardır. Şuurlu bir ibadet, imanı ne derece takviye ederse, ibadetteki gevşeklik de imanın gevşemesine ve günün birinde kalbten silinip gitmesine sebep olur.

İbadet ve ahlâk yüksekliği

Tam bir şuur ile yapılan ibadetlerin ahlâkımızın güzelleşmesi bakımından da mühim bir tesiri vardır. İbadetin kime karşı ve nasıl yapılacağı düşünülürse bu cihet daha ziyade açıklanır. Ahlâkın yükselmesine, ruhun temizliğine hizmet etmeyen bir ibadet, şuursuzca icra edilmiş birtakım hususi hareketler demek olacağından öyle olan ibadetlerin bir kıymeti yoktur. Bunun içindir ki İslâm'da bu gibi gösterişlerin sahiplerine bir faide temin etmemekle kalmayarak onların bir vebal ve manevi bir yük olacağı da beyan buyrulmuştur (1).

İbadet, fikir kuvvetinin ilerlemesine sebeptir

İbadet, tabiat âleminin üstünde ve tabiatın her zerresine hakim olan sonsuz bir kudret sahibine tazim ve ona iltica etmek demektir.

Bu bakımdan ibadet, insanları maddiyata çakılıp kalmaktan

(1) قول للمصطفى الذين هم عن صلاتهم ساهون (1)

kurtarıp bakışları ve fikirleri daha yükseklerle çeken, daha geniş ufuklarda dolaştıran bir âmildir. Demek ki ibadet, insanın yükselmesi, maddi ve ruhi saadeti için en mühim bir harekettir.

İslâm'da ibadetin mahiyeti

Bütün milletlerde bir nev'i ibadet şekline tesadüf edildiğini söylemiştik. En son ve mükemmel bir din olan İslâmın ibadeti de saygı ve tazimin en yükseği şeklinde tecelli etmiştir. Filhalka öyle milletler ve kabileler görülmüştür ki: Onlarda ibadet, ancak vücûda azab vermek içindir. Yine öyle kavimler vardır ki, onlarda bedeninin azasından birini kesmek, sağlam dişini sökmek, yahut kırmak en yüksek ibadet sayılırdı. Bunlardan bazıları sırf vücûda azab vermek maksadıyla oruç tutarak yemekten, içmekten nefisini çeker. Yemeği içmeği ölürcesine bırakmayı, nefsinin her türlü arzularına karşı gelmeyi, evlenmeyi ibadetin en yüksek derecesi sayanlar da vardır. Sonra, ibadet yalnız Allah'ın hakkı olduğu halde bunda başkalarını da Allah'a ortak yapanlar, canlı ve cansız bazı maddeleri Allah ile kendi aralarında vasıta kılanlar ne kadar çoktur. Bunların hepsi de bir dine mensubtur. Bunu da dinin emirleri diye yapmaktadırlar.

İslâmın ibadeti ise hiç de böyle değildir. İslâm'da ibadetten maksad, Allah'ın emrine uyarak onu kalbe yerleştirmek, Allah'ı anmak, Allah'ı hatırlamak ve böylece arzu ve isteklerin hayvanî cephesindeki şiddeti kırmak, karşılıklı merhamet, şefkat, muhabbet duygularını beslemek, vücûdu, elbiseyi, kalbi ve dili daimî bir temizlik içinde bulundurmaktır. Bununla beraber ibadette kolaylık maksat olduğundan bu hususta daima yapabildiği kadarı gözönünde tutulmuştur. Müslümanlığın başlıca iki mühim kaynağı olan Kur'an ile hadis, insanlara bildiriyor ki, (Allah, dinde kolaylık ister, güçlük istemez, kimseye yapabi-

leceğinin dışında ve gücünün yetmeyeceği bir şeyi teklif etmez).

Allah, kulları hakkında kolaylık murad ettikten sonra artık dinde şiddet ve ifrat göstermek caiz olamaz. İslâm'da beden ilmi ve beden sıhhati ön safta gelmektedir. Binaenaleyh şayed bu ibadetlerde güçlük ve ağırlık görenler olursa buna sebep hakikaten İslâmın koyduğu ibadetlerde güçlük, ağırlık ve zorluk olması değildir. Bunun en büyük âmili ve sâiki, beşerin tabiatında ağır ve zararlı da olsa yasak edilmiş olan her şeye karşı bir temayül, yapılması istenilen her teklife karşı, kolay ve menfaatli de olsa, bir ağır davranış ve tembelliğin mevcut olmasıdır. Emredilmesindeki yüksek hikmeti görmeyen ve anlamayan birtakım kimselerin din hakkında bilir bilmez söz söylemelerinin de bunda büyük bir tesiri vardır.

Evet, namaz, oruç, zekât, hac, cihad bunların hepsi farzdır, hepsi ibadettir ve her Müslüman bunları yapmakla mükellef tutulmuştur. Lâkin İslâm her emir ve teklifinde insanlara güçlük değil, kolaylık istemiştir. Binaenaleyh insan bu farzları ancak kendisi için mümkün olabilen tarzda eda eder. Yasak ettiklerinden çekinirken de böyle. Meselâ namazı ayakta kılmak farzdır. Fakat bundan aciz ise oturarak kılar. Bunu da yapamıyacak bir durumda ise îma ve işaretle kılar. Seferdeki hükümler hazaardaki hükümlerden başkadır. Hastalığından yahut ihtiyarlığından, yahut zayıflığından veya gebeliğinden dolayı oruç tutmak bir insanı takatsiz düşürse veya iş başında bulunanlar hâkim ve asker gibilerini kamu vazifelerini idare ve milletin işlerini yürütmekten alıkoyacak olursa bu gibi durumların hepsine orucun farziyyeti, kamuya ait askerî, siyasi, yahut kazaî meselelerin aksamasına meydan vermeyecek bir delil ve kudretle yapılır.

Görülüyor ki bazılarına göre çok güç ve edası müşkil gibi görünen ve İslâm'ın en belli başlı farzlarından olan namaz ve

oruç dahi herkes tarafından-hiçbir müşkile maruz kalmıyacak tarzda-ifa edilebilecek tekliflerdendir. Yeter ki: Müslümanlığın beşerî mevzuattan değil, ilâhî vahye dayanan bir din olduğuna ve bütün hükümlerinin en yüksek bir hikmet ve maslahatı ihtiva ettiğine iman edilmiş olsun!

Zekâta gelince: Bu da farzdır. Lâkin her Müslümana değil, ancak nisaba ⁽¹⁾ malik olanlara farzdır.

Hac da birçok içtimâî faydeleriyle beraber her müslime değil, ancak bedenî ve malî takat ve kudreti olanlara ömründe bir kerre farzdır. Binaenaleyh İslâm dininin meşru kıldığı ibadetler insanı meşakkatler altında ezmek ve vücûda azap vermek için olmayıp en yüksek hikmetlerden, ferdî ve içtimâî faydelerinden dolayı emrolunmuştur. İbadetlerin hepsinde insanlara huzur ve saadet temini ferdlerin ve cemaatlerin maddî ve manevî pislikten ve rezaletlerden temizlenmesi gayesi mevcuttur. Misâl olmak üzere bunlardan yalnız namazı ele alalım.

Herkes bilir ki namaz, kelime-i şehadetten sonra İslâm dininin birinci esasıdır ve en büyük bir ibadettir. Günde beş kerre namaz kılmak her müslüman için dinî bir vazifedir. Gerçi, vazife aranılan en büyük hikmet ve gaye, o vazife ile emreden amirin emridir. Binaenaleyh ortada amirin emri varken, başka bir hikmet aramağa, şimdi veya gelecekte onun bir faydasını düşünmeğe bile hacet yoktur. Allah'ın emri olduğu için günde beş kerre namaz kılmayı kendi kudret ve yeteneği derecesinde vazife bilirler. Ve Allah'ın emrini yerine getirmek maksadıyla vazifelerini ifaya koşarlar. Bu bakımdan biz de namazı Allah'ın emri ve dinî bir borç diye kılarız. Bunda bir hikmet, bir maslahat, maddî ve manevî, şimdi ve gelecekte bir fayda olsun,

(1) Nisabın ne demek olduğu, zekâtın ne suretle ve kimlere verileceği ve bunun hikmeti şer'iyyesi "İslâm Dini" adlı eserimizde izah edilmiştir.

olmasın, bu cihet düşünülmez. Vazifesinaslığın icabları bu olmak gerektir. Bununla beraber, ilm, her şeyi kuşatan, her işinde bir hikmet olan Allah'ın bize her emir ve teklifi de bir çok hikmetleri, ferde ve cem'iyyete aid pek çok maslahat ve menfaatleri içine almış olduğundan da şüphe etmeyiz. Namazın farzolundugunu bildiren âyetlerden ve hadiselerden anlıyoruz ki: Bunun farz olmasındaki hikmet, kalb ve vicdanı Allah'a bağlamak ve Allah'ın sonsuz kudretini ve mutlak iradesini geniş rahmet ve merhametini lütuf ve ihsanını, azab ve cezasını hafızasına yerleştirmek ve bu suretle kendisini her türlü fenalıklardan cürüm ve cinayetlerden alıkoymaktır (1). Bundan evvel de söylediğimiz gibi, insanda aklıdan başka bir de ihtiras ve şehvet vardır. Bunlar galebe ettiği zaman insan yalnız kendi çıkarından başka ber şey düşünemez olur. Artık aklın hakimiyeti kâfi gelmeye başlar. Böyle anlarda insanı ih-tiras ve şehvaniyyet peşinde koştuktan alıkoymak olan kuvvet, ancak Allah sevgisi, Allah korkusu ve uhrevî mesuliyet düşüncesidir. Halbuki hayat alanına atılan insan, kendi hayatını devam ettirmek için didinmelere, rekabetlere, muamel-elere daldıkça bunları unutarak daima isyana düşmesi tabiidir. Hatta bu gafleti yüzünden başkalarına şöyle dursun, kendi nef-sine yaptığı zararları insana en büyük düşmanı bile yapamaz. İşte kumarbazların, ayyaşların, sefihlerin hâli! İnsan dalmış olduğu gaflet uykusundan uyanacak ve ihtisatlarını teskin edip değiştirecek olan en büyük kuvvet, gönlünden ve kalbinden geçen bütün hâtıralara kadar her yaptıklarını bilen, en gizli şeyleri gören ve kıyamet gününün yegane hakimi olan bir Allah'a inanmaktır; Allah düşüncesi, Allah sevgisi ve Allah korkusudur (2). Âdem oğlu bir kere Allah'ını unutmaya görsün, o

(1) اقم الصلوة ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر والمكر والذكر الله اعلم ما تصنعون (1)
(2) رأس الحكمة مخافة الله

zaman hayvanî cephesi, ihtiras ve şehvânî arzuları öyle galeyan eder, insafsızlığı, zulmü öyle bir dereceye varır ki onun önüne kimse geçemez.

Demek ki her fenalığın anahtarı, Allah korkusunun ve Allah sevgisinin uhrevî mesuliyet düşüncesinin gönüllerden silin-mesidir. Hak'dan gaflet etmek bütün kötülüklerin ve her türlü günah ve isyanın kaynağı olunca, gönüllerde hak sevgisini yaşatacak hesap ve mesuliyet gününü hatırlatacak bir şey lâzımdır. İşte bu hikmete binaendir ki kadın ve erkek her müslüman üzerine namaz farz kılınmıştır. Namaz, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kerre kılınır. İnsan bu farızayı yerine getirmek suretiyle gönlünü Allah'a bağlar, Allah sevgisi ve Allah korkusu da kendisiyle be-raber bulunur. "Beni anmak ve beni hatırlamak için namaz kıl" (1) mealinde olan âyetin işaret ettiği sır ve hikmette budur. Bir müslüman günün muayyen zamanlarında beş kerre namaza hazırlandıkça içini, dışını temizliyerek bütün hilkat üzerinde hakim ve gözcü olan Allah'ı yadeder, yerde gökte kendisinden başka bir yaratan olmayan Allah'ın huzurunda bulunduğunu, onun kullarına verdiği bol bol nimetleri mücrim ve âsilere hazırlayacağı cezaları hatırladıkça gönlünde hak duygusu, şefkat ve merhamet duygusu, vazife aşkı yer eder, ruhu yükselir, insanlarla olan muamelesi değişir. Bunun içindir ki Kur'an, müslümanlardan daima şuurlu bir namaz ister. Şuursuz namaz-ların İslâm nazarında bir kıymeti yoktur. Çünkü böyle bir namaz, dinî hikmetten uzaktır. Gafletle, yahut gösteriş için kılınan namazlar kendisine mahsus olan gaye bilinmeyerek ifa edilen birtakım sunî hareketler demektir ki böyle bir namaz Allah'ı hatırlatmıyacağından insanı fenalıktan ve kötülükten

(1) اقم الصلوة لذكري

alıkoymaz. Allah'ı hatırlatmak ve hak sevgisini kalbe yerleştirmek hususunda korku ve ümid duygularını birden tecelli ettirmek hususunda şuurlu bir namaz kadar bir ibadet yoktur. O Allah sevgisini kalbe yerleştiren ve imanı parlatan, parlaklığını muhafaza eden çok mühim bir ibadettir. Bu bakımdan "Namaz dinin direğidir."⁽¹⁾ denilmesi gerçekten ne büyük bir hikmeti ifade etmektedir. İslâm dininin ta'lim eylediği yüksek hakikatleri düşünenler, onlardaki hikmetleri bilenler anlamışlardır ki, Allah'ı hatıra getirmek, yalnız namazın değil, diğer ibadetlerden büyük bir kısmının da ruhunu teşkil eder. Daha doğrusu hangi sûret ve şekilde olursa olsun, Allah'ı anmak hakikî ibadettir. Buna dair Kur'an'da pek çok âyetler vardır. Oruç da sıhhi, içtimâî ve ahlâkî birçok maksad ve menfaatler olmakla beraber, Allah'ı hatırlamak ve bu sûretle elini, eteğini fenalıktan çekmek bunda da mevcuttur. Ve en büyük hikmet de budur. Hacda da öyle içtimâî maksadlar vardır ki onu başka hiç bir şey temin edemez. Fakat bunun ruhu da yine Allah'ı hatırlamaktır. Çünkü bunu, içtimâî maksadlar için değil, Allah'ın emri olduğu için yapmak lâzımdır. Zekâta gelince; bu, sırf bir ibadet olmakla beraber, içtimâî bir çok faideleri vardır. Dünyada hiç bir din yoktur ki, iyiliğe ve ihsana teşvik etmesin, fakat şurası da muhakkaktır ki, bu hususta koymuş olduğu hükümleri ve talimleri itibarıyla hiç bir din İslâm'a yetişemez. İslâm, fakirler ve muhtaçlar için zenginlerin mallarında muayyen bir hak tanımış ve bunu kat'î ve değişmez bir hak bilerek diğer haklar ve teklifler gibi bunu da ödemelerini mal sahiplerinden istemiştir. Nisaba malik olan her zengin malının muayyen bir miktarını ayırıp Kur'an'ın tayin eylediği yerlere verecektir. Bu, onun için bir borçtur. Ve aynı zamanda bir ibadettir. İslâm, yardımı bu kadarla da bırakmamıştır. Sadaka ve yardımın

الصلوة عما دالدين فمن اقامها فقد اقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين (1)

bir de farz olmayan kısmı vardır ki bu da zenginlerin kendi mürüvvetlerine bırakılmıştır. Sadakanın bu kısmına dahi Aleyhi-selâtu Vesselâm efendimiz pek çok teşviklerde bulunmuşlardır.

Amelî hükümler, bir taraftan Allah'a ibadeti, diğer taraftan ferd ve cemiyete taalluk eden işlerde selâmet ve istikâmeti, adalet ve emniyeti müteakıl haklara ve vazifelere riayeti emretmekle ferdin işlerini ıslah etmiştir. Hâlis bir ibadet olan namaz ve oruç gibi şeylerde de bu gaye vardır. Ferdin kalbini kötü huylardan temizlemek ve en yüksek bir ahlâk sahibi yapmak için de ahlâkî vasiyyetleri ta'lim etmiştir.

Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin hepsinin mutazammın bulundukları hikmet ve faideleri ayrı ayrı izah etmenin yeri burası olmadığından bu kadarcık ve umumî bir mütâleayı burada yeter gördüm.

Gerek uzun zamandan beri devam eden hocalığı, gerekse târih ve edebiyat alanındaki kıymetli yazı ve eserleriyle memleketimizin irfanına büyük hizmetlerde bulunmuş olan sayın üstad bu eserlerinden dolayı da teşekkür ve tebriklerimi sunarken Allah'tan afiyet ve sağlık dilemeği de bir vecibe sayarım.

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı
Ahmet Hamdi Akseki